

Nekuda, Vladimír

[**Siedlungsforschung: Archäologie, Geschichte, Geographie. Band 10, 1992**]

Archaeologia historica. 1994, vol. 19, iss. [1], pp. 465-

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140112>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a Maďarů. Pro severovýchodní Bavorsko uvádí názor K. Schwarze, který rozlišuje hrady ústřední, královské, šlechtické a svobodných pánů. Ta opevněná sídla, která byla při dálkových cestách, byla v jistém smyslu i funkcí správní.

Stavba i údržba hradů byla zátěží pro okolní obyvatelstvo, a to mělo své sociální důsledky.

106 vyobrazení v textu zpřístupňuje terénní a půdorysnou situaci vybraných lokalit. Na čtyřech mapových přílohách je znázorněno rozložení více než osmi set opevněných sídel, přehled lokalit, na nichž byl proveden archeologický výzkum, přehled opevněných sídel navazujících bezprostředně na římské tradice a čtvrtá příloha obsahuje přehled saských kruhových opevnění a velkoplošných opevnění 8.—9. století na fransko-saském pohraničí.

Cílem této stručné informace je upozornit na tuto důležitou publikaci pro studium vývoje opevněných sídel v Evropě.

VLADIMÍR NEKUDA

Siedlungsforschung. Archäologie — Geschichte — Geographie. Band 10, Bonn 1992.

Sborník obsahuje příspěvky přednesené na 18. konferenci pracovní skupiny pro výzkum vývoje osídlení ve střední Evropě (Erbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa). Hlavním tématem této konference bylo osídlení vyššího středohoří. Na toto téma bylo předneseno 10 referátů.

Úvodní článek ve sborníku od D. Deneckeho (universita Göttingen) se zabývá vývojem osídlení a hospodářským rozvojem středohorských oblastí na území Německa. Tento vývoj sedoval autor od raného středověku až téměř do současnosti. Zdrojem obživy v těchto středohorských oblastech bylo především dřevo a chov dobytka. Významným zdrojem obživy je rovněž výskyt nerostů a jejich těžba.

Další příspěvek je zaměřen na jednotlivé regiony jako Schwarzwald, Vogesy, Švábské Alpy a Švýcarská Jura. W. D. Sick zde podal vývoj osídlení od mladší doby kamenné až do vrcholného středověku a věnoval pozornost i typům sídel.

Neméně podnětný je příspěvek od U. Kühla (universita Freiburg) zabývající se vlivem klášterů na proces osídlení v oblasti Schwarzwaldu.

Vývojem osídlení v pohoří Vogesy se zabýval J. Stadelbauer (univerzita Freiburg).

Z hlediska archeologického jsou zvláště podnětné příspěvky H. Steuera (univerzita Freiburg) o vývoji hornictví v německém středohoří od římského období a jaký vliv mělo toto podnikání na osídlení a příspěvek E. Gringmuth-Dallmera (Berlin), zabývající se středověkým osídlením ve Středním a Dolním Harzu. Toto téma doplnil ještě D. Denecke pro území západního Harzu.

Pozornost německému rudohoří věnovali G. Billing (Dresden), a V. Geupel (Landesmuseum Dresden). Pro vývoj osídlení tam byla důležitá druhá polovina 12. století, kdy došlo k mýcení lesů a vzniku nových sídel. Místní jména, typy sídel a názvy polních tratí spolu s archeologickými nálezy odhalily, že vývoj osídlení probíhal v několika fázích.

Horními městy v Krušnohoří se zabýval W. Schwabenicky (Mittweida). Na základě výzkumu zaniklých hornických měst poukázal na to, že dnešní síť měst není identická se situací ve středověku. Příspěvek obsahuje výsledky archeologických výzkumů na několika lokalitách hornických měst. Existence zemnic ve zkoumaných městech připomíná nálezy v našich městech a jejich označení podle P. Michny jako lokační zemnice.

Sborník obsahuje recenze, zprávy, velmi cennou a obsáhlou bibliografii k evropskému výzkumu osídlení. Jedná se o práce vyšlé v letech 1991/92.

VLADIMÍR NEKUDA

Zdeněk Smetánka, **Legenda o Ostojovi.** Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách. Edice Kolimbus, sv. 125. Praha, Mladá fronta 1992, 296 s., množství vyobrazení v textu.

Archeologie získává při výzkumech svými specifickými metodami hmotné památky, jež jsou především pozůstatky a stopami každodenního života našich předků. Dokumentují však pouze jeho určité stránky, neboť kromě některých indicí se z nich nedozvídáme téměř nic o duchovní kultuře a projevech, a velmi málo i o mnoha dalších oblastech života v sociální sféře, hospodářských vztazích atd. Archeologie středověku v tom není výjimkou. Časový úsek, kterým se zabývá, však dovoluje kombinovat vypovídací možnosti hmotných pramenů s prameny písemnými, používat etnogra-

fických paralel, ikonografických dokladů, na pomoc přichází uměnovědné bádání, jazykověda, geografie a s ní řada dalších přírodovědných disciplín a expertiz. To umožňuje získání velmi plastického obrazu o studovaných jevech. Mezi různými směry bádání se v poslední době dostává do popředí zájmu řady badatelů právě poznání kultury každodenního života různých sociálních skupin a vrstev středověké společnosti.

Z. Smetánka zaměřil svoji pozornost na podrobné popsání obyčejného života českého zemědědce období raného středověku, tedy rámcově v periodě 11. až 12. století. Je to úkol o to obtížnější, že pro tuto dobu nemáme ještě k dispozici dostatek písemných pramenů. Autor však vyšel z jednoho z mála dokumentů, jenž nám poskytuje více informací — listiny kněze a kanovníka pražského kostela P. Marie Zbyhňeva z let 1125—1140 mající některé rysy závěti a týkající se vsi Únětic severně od Prahy. V listině, která se ovšem dochovala jen jako insert v mladším dokumentu Václava I. z roku 1233, je uvedeno neobvyklé množství dobových detailů a reálií týkajících se únětického statku organizovaného vlastně Zbyhňevem k výživě dvou kanovníků u tamního nově založeného kostela. K jeho majetku patřil jako dušník spolu s několika dalšími hospodáři i orač Ostoj. Ten se spolu se svou rodinou a prostředím, v němž žije a pracuje, stává autorovi konkrétním průvodcem celou knihou. Na předpokládaném rytmu života a práce Ostoje i prostředí, jež bylo jeho dějištěm, jsou koncipovány jednotlivé oddíly knihy. V nich je pak za přispění poznatků mnoha různých vědních disciplín, mezi nimiž patří k nejdůležitějším a základním právě archeologie středověku, podán přehled našich vědomostí o životě a práci zemědědce raného středověku, systému zemědělské výroby, o usedlosti a jejím vybavení, společenských i hospodářských vztazích, věrských představách, pozici křesťanské ideologie atd. Je nutno konstatovat, že přístup k celému výkladu představuje rozhodně přínos. Konkretizuje někdy jinak pro širší veřejnost nezáznamné informace o výsledcích výzkumů a dodává jim lidskou dimenzi osudů člověka žijícího před téměř tisíci lety v prostoru a čase jeho života od kolébky až k místu posledního odpočinku.

Práce je kromě úvodu (s. 5) a epilogu (s. 280—281) rozdělena do 21 částí zabývajících se jednotlivými tematickými okruhy. V prvé (s. 7—14) je čtenář uveden do širších souvislostí hospodářského, sociálního i politického vývoje celé periody. Autor uvažuje o době Ostojova narození, věku, jehož se dožil, velikosti jeho rodiny a popodkladů celé knihy (k listině srov. např. V. Hrubý, *Tři studie k české diplomatice*, Praha 1936, 23—24). Druhá kapitola (s. 15—28) seznamuje čtenáře s přírodním prostředím a krajinou, v níž Ostoj se svou rodinou žil, a navazující třetí kapitola se zaměřuje na jeho sociální postavení v rámci celkového rozvrstvení a rozvíjejících se feudálních vztahů společnosti raného feudalismu. Protože Ostojova usedlost se s největší pravděpodobností nacházela na bývalém předhradí původního, ve 2. polovině 9. století hlavního přemyslovského centra na Levém Hradci, je značná část této kapitoly věnována právě popisu lokality i jejího fortifikačního systému, a to zejména na základě prováděných archeologických výzkumů.

Jak vypadala samotná zemědělská usedlost českého raného středověku však podle Z. Smetánky nedovedeme na základě archeologických výzkumů spolehlivě popsat. Z těchto důvodů se autor pokusil ve čtvrté kapitole (s. 41—62) podat její možný obraz na základě všech dostupných poznatků různých oborů. Vedle zjištění archeologie a nečetných zmínek dobových písemných pramenů využil hlavně dokladů ikonografických, které jsou ovšem podobně jako etnografické paralely již časově vzdáleny době raného středověku. Na lokalitách zkoumaných v Čechách se sice prozatím nikde nepodařilo odkrytí celou usedlost raně středověkého zemědědce (s. 42), ale jsou-li pro rekonstrukci jejího možného uspořádání, půdorysného členění i konstrukce a vybavení využity poznatky různých výše jmenovaných disciplín, bylo by možno použít i některých analogií získaných při výkumech mimo Čechy, například na Moravě. Konkrétně náznaky uspořádání, vybavení i konstrukce usedlosti raně středověkého zemědělského sídliště známe ze zaniklé středověké vesnice Mstěnice u Hrotovic na Třebíčsku (srov. V. Nekuda, *Raně středověké typy sídlištních objektů ve Mstěnicích*, *ČMorMuz. Vědy společenské* LVIII, 1973, 77—96; *týž*, *Obilní jámy v zaniklých Mstěnicích*, *ČMorMuz. Vědy společenské* LXXI, 59—129). Podobně je možno i u výkladu o možných technikách konstrukce usedlostí doplnit, že techniky výstavby ze sušených cihel a válků i tzv. nabíjené konstrukce známe nejen z jihozápadního Slovenska a Panonie (s. 49), ale že k tomuto okruhu hliněné architektury patřila i jižní a jihovýchodní Morava (srov. např. V. Frolec, *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1974, 39—45). K výkladu o obilních jamách (s. 58—59), jež byly typickou součástí raně středověké zemědělské usedlosti a jejichž používání přetrvalo v některých oblastech až do nedávné minulosti, je možno doplnit, mimo jiné, výše uvedené články V. Nekudy.

Usedlost zemědělece byla úzce spjata s pozemky, které obhospodařoval, a právě polím, pastvinám, tzv. přílohu v okrajové zóně zalesněného terénu, jejich možnému rozvržení, velikosti, odhadu výnosů a systému zemědělské výroby je věnována pátá kapitola (s. 63—73). Toto teritorium prakticky tvořilo mikrosvět života raně středověkého zemědělece. K němu patřilo ještě centrum statku ve vsi Únětice, ke kterému Ostoj jako dušník náležel, kam docházel do kostela, za robotními povinnostmi atd. Za tyto hranice se dostával jen velmi zřídka. Jak mohla ve 12. století vypadat ves kanovníka Zbyhněva — raně středověké Únětice s kostelem — se čtenář dozví v šesté kapitole (s. 74—86). Je to úkol značně obtížný a založený spíše na zkušenostech a poznatcích, než máme k dispozici z jiných podobných lokalit. To se týká i obsáhlé partie o možné původní podobě Zbyhněvova kostela a jeho vybavení, neboť dnešní barokní stavba nemá patrně kromě polohy se svým románským předchůdcem mnoho společného. V souvislosti s kostelem je v šesté kapitole poměrně značný prostor věnován i záležitostem liturgie a církevního života vůbec.

Následující sedmá kapitola navazuje na předchozí výkladem o možné organizaci únětického statku během 12. věku (s. 87—96). Autor zde předpokládá hospodářský dvůr, který však přímo písemnými ani hmotnými prameny doložen není. Zbyhněvova list na obsahuje ale řadu náznaků dovolujících o jeho existenci vážně uvažovat. Část oddílu je věnována právě úvahám o možné poloze, stavební podobě a vybavení tohoto objektu, inventáři, rozloze pluziny, obyvatelích a místě i funkci v hospodářském systému. V listině kanovníka Zbyhněva z let 1125—1140 je také poprvé na českém území jmenován vodní mlýn. O jeho přesné poloze a konstrukci nám pramen neděluje nic bližšího. Pravděpodobně se jednalo o nejjednodušší typ s vodorovně ležícím kolem. Každopádně znamenalo toto technické zařízení určitý průlom do myšlení a konání venkovského člověka 12. věku a počátek transformace jiné energie než té, kterou produkují lidské či zvířecí svaly. Zda byl mlýn využíván pouze v ekonomickém systéme předpokládaného dvora, anebo i širším okolím, zůstává ovšem otázkou.

Základní místo v životě raně středověkého zemědělece měl pracovní proces podrobně rozebíraný v osmé kapitole (s. 97—114). Probíhal v cyklu dne od rána do večera a v cyklu zemědělského roku za dělby poměrně přesně vymezených pracovních povinností v rámci rodiny. Usedlost představovala dosti izolovaný elementární ekonomický systém a autor se snaží osvětlit principy jeho základní funkce udržet usilovnou práci usedlosti s rodinou při životě a v příznivém případě zajistit jeho reprodukci a kontinuitu v čase. Východiskem je mu zejména poznání principu toku energie, jejich druhů a přeměny, jež jsou základní podmínkou udržení, existence i rozšíření každého takového živého systému. V rámci těchto obecných principů vlastně probíhaly všechny práce a úkony během zemědělského roku včetně jejich dělby mezi muže a ženy i mladší členy rodiny. Tyto pracovní procesy jsou zde podrobně popsány i se zemědělským nářadím, jež máme pro toto období doloženo nebo je jeho existence předpokládána. Technické inovace a možnost opatřit si kvalitní železné nástroje měly samozřejmě zásadní vliv na efektivitu práce a zvyšování produkce.

Se zemědělským cyklem měly úzko souvislost představy o čase, rozebírané v deváté kapitole (s. 114—128). Charakter života a pracovních úkonů pravidelně se opakujících v rámci každého zemědělcova roku ovlivnil jeho cyklické chápání času na rozdíl od pojetí lineárního, připsovaného světu církve, později i prostředí měst a vyšším sociálním vrstvám středověké společnosti. Desátá kapitola pojednává o životě v domě (s. 129—142), jeho prostorovém členění, vybavení a zařízení včetně inventáře a postavení ženy v tomto období. Zmíněna jsou zde i poměrně zřídka doložená dobová ženská osobní jména. Zvláštní pozornost věnuje Z. Smetánka ohništi či peci a tzv. „svatému koutu“ na protilehlé úhlopříčné straně místnosti, jehož souvislost s různými věrskými představami, později transformovanými křesťanským, je probírána v řadě etnografických i archeologických prací. Například při výzkumu položenice z velkomoravského období na hradišti Petrova louka u Strachotína (okr. Břeclav) byla v tomto prostoru naproti otopnému zařízení odkryta jáma obsahující lebky psa či vika, mající bezesporu ochrannou funkci — nepublikováno; srov. Z. Měřinský, Výzkum „Petrovy louky“ u Strachotína v roce 1983 (okr. Břeclav), PV 1983, Brno 1985, 47—48.

S domovem úzce souvisela příprava stravy, patřící mezi základní povinnosti ženy a jeden z jejích nejdůležitějších pracovních úkonů. Jaké bylo asi složení stravy, způsob úpravy i samotný jídelníček rodiny zemědělece raného středověku naznačuje jedenáctá kapitola (s. 143—157). Bezesporu převažoval rostlinný základ a dominantní roli hrála úprava vařením s třemi základními druhy jídel — noky, polévkou a kaší. Mezi běžné potraviny nepatřil ani pravý kvašený chléb. Maso bylo konzumováno poměrně vzácně a sezonně v podzimních a zimních měsících. V jeho druhové skladbě se objevuje drůbež, dále ovce a vepř, vzácně hovězí dobytek, potřebný k tahu, dávající mléko a poskytující lepší možnosti odprodeje na trhu. Zdroj nezbytných bílkovin však

představovaly spíše luštěniny, ryby, mléčné výrobky a vejce. K dalším pracovním povinnostem ženy náležela péče o dům a oděv včetně předení lněného a vlněného vlákna, tkaní látek a šití oděvů. Tyto pracovní úkony jsou popisovány ve dvanácté kapitole, nazvané charakteristicky Starost bez konce (s. 158—170). Třináctá kapitola je věnována otázkám peněžních poměrů, směny a trhu (s. 170—179). Ve 12. století se totiž zbožně peněžní vztahy teprve postupně prosazovaly a raně středověký zemědělec potřeboval své přebytky nejen směniti, ale i prodat, aby získal hotové peníze k nákupu nezbytných potřeb a zaplacení dávek své vrchnosti.

Závěrečné části publikace jsou plně věnovány problematice myšlenkového světa, duchovním představ a společenského života raně středověkého venkovského člověka. Je to především křesťanství prosazující se v průběhu 11. věku i ve vrstvách venkovského obyvatelstva a na druhé straně přežitky starých věrských předkřesťanských představ, které jsou popisovány ve čtrnácté kapitole, nazvané výstižně Dvojí víra (s. 180—188). S předkřesťanskou vrstvou a agrárními společenstvími souvisel také svět démonů, duchů a vampýrů, žijících v myšlení i jednání lidí ještě dlouho po přijetí křesťanství. O něm informuje kapitola patnáctá (s. 189—197) a na ni navazující šestnáctá (s. 198—208) ukazuje, jakými způsoby za pomoci magických předmětů, akcí i úkonů lidová víra různým nadpřirozeným bytostem a nevysvětlitelným přírodním jevům čelila. S těmito projevy úzce souvisí i svět vesnických kofenářek a léčitelů, hadačů, věštkyň, zaříkavačů, čarodějů a strig, popisovaný v sedmnácté kapitole (s. 209—219).

Knihu uzavírají oddíly o výročním cyklu, obřadech a obyčejích spojených s rodinnými událostmi. Především je to rekonstrukce svátečních dnů a okamžiků středověkého zemědělce, jejich rázu, fázi, provozovaných praktik atd., obsažená v osmnácté kapitole (s. 220—227), a dále rekonstrukce ročního svátečního cyklu se sledováním starší vrstvy lidových zvyků, jež vychází z liturgického roku české církve 12. věku, v kapitole devatenácté (s. 228—249). Pak již následují kapitoly spojené s rodinnými událostmi a počátkem i koncem života člověka. Je to doba od narození přes křest, dětská léta, postřížiny chlapců až po svatbu, kterou se Z. Smetánka zabývá ve dvacáté kapitole (s. 250—268), a poslední dny člověka, smrt a pohřeb. Ty jsou předmětem zájmu autora v poslední 21. kapitole (s. 269—279).

K publikaci je připojen velmi obsáhlý výběr použitých pramenů a literatury (s. 282—290), jenž přináší průřez základní evropskou a v několika případech i americkou vědeckou produkcí ke zpracovávanému tématu. Uvedeny jsou zde nejen práce archeologické, ale i z dalších vědních disciplín podílejících se na poznání středověké vesnice, jejího života, zemědělské výroby atd. Kromě vlastního historického bádání jsou to publikace z oblasti dějin umění, jazykovědy, etnografie a folkloristiky, hudební vědy, religionistiky, psychologie, různých přírodovědných oborů apod. Najdeme zde práce autorů od Francie a Velké Británie přes Skandinávii až po Polsko a Rusko. Samozřejmě hojně jsou v uváděných titulech zastoupeni čeští badatelé. O to více nás po podrobném prostudování překvapí zjištění, že zde téměř postrádáme publikace z nejbližšího sousedství, které s Čechami sdílí po téměř tisíc let společné osudy, tedy z Moravy. Na téměř devíti stranách petitem vysázené literatury je to pouhých 11 titulů autorů z Moravy, nebo zde trvale působících či zpracovávajících moravský materiál. Z těchto prací je však 5 etnografických a folkloristických, 3 antropologické, 1 z oboru pomocných věd historických a pouze 2 archeologické. Také v případě našich základních časopisů uvedených v úvodu bibliografické přílohy (s. 282) zde nenajdeme sborník *Archaeologia historica*, který byl jediným periodikem specializovaným na archeologii středověku v bývalém Československu, a nyní tedy jediným v České republice. Od roku 1976 vyšlo již 18 ročníků a i Z. Smetánka v něm často publikoval své příspěvky.

Nezasvěcenému čtenáři by se na základě tohoto výběru literatury mohlo zdát, že na území Moravy středověká archeologie téměř neexistuje, i když řada odborníků u nás i v zahraničí ví, že opak je pravdou. A právě při řešení problematiky středověké vesnice měla a má moravská archeologie středověku výsledky terénních výzkumů i jejich zpracováním a publikací nesporně prvenství v této oblasti bádání. O to více zarážející je, že zde nejsou uvedeny alespoň základní knižní publikace a články V. Nekudy týkající se středověkých vesnic [např. *Pfaffenschlag, Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno 1975; Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves. Hrádek — tvrz — dvůr — předsunutá opevnění, Brno 1985; Raně středověké typy sídlištních objektů ve Mstěnicích, ČMorMuz, Vědy společenské LVIII, 1973, 77—96; K vývoji zemědělských sídlišť 10.—13. století na Moravě, AH 1978, 171—182; Dvacet let archeologického výzkumu na lokalitě zaniklé středověké osady Mstěnice 1960—1980, VVM XXXIII, 1981, 129—146; Zemědělská výroba v období feudalismu na Moravě ve světle archeologických výzkumů, AH 10, 1985, 33—46; atd.] či práce dalších badatelů zabývajících se*

touto problematikou (např. R. Snášil, D. Šaurová, J. Unger, L. Belcredi). Důležité poznatky s řadou využitelných analogií přinesly i výzkumy starších středohradištních lokalit z 9.—10. století. Zde jen namátkou jmenujme alespoň publikace J. Vignatiové a B. Dostála (srov. např. B. Dostál, Stavební kultura 6.—9. století na území ČSSR, AH 12, 1987, 9—32; týž, Vývoj obydlí, sídlišť a s'dlištní struktury na jižní Moravě v době slovanské [6.—10. století]). In: MS. XVI. Mikulovské sympozium 1986, 13—32; Praha 1987; J. Vignatiová, Břeclav—Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí, Brno 1992; tam další lit.). V bibliografické příloze je však celá moravská odborná produkce k problematice středověkých vesnických sídlišť odbyta jedním titulem R. Snášila o Záblačanech na Uherskohradištsku. A to není možné považovat za pouhé opomenutí.

Kromě výše uvedených připomínek k výběru literatury je kniha Z. Smetánky zdařilou sondou poskytující všestranný obraz o životě a práci zemědělce raně středověkých Čech v rámci mikrověsta jeho usedlosti, rodiny, polnosti, vztahu k nejbližšímu okolí a vrchnosti i jeho duchovního obzoru. Je sice určena zájemcům z řad nejširší veřejnosti, a tomu je přizpůsoben i čtivě podaný text založený na příběhu toho z bezjmenné většiny obyvatel raně středověkých Čech, jehož jméno se náhodou dochovalo v písemném dokumentu — orače Ostoje. Je to však příběh desetitisíců podobných lidí doby 11.—12. věku, snažících se tvrdou prací a mnohdy za nepřízně přírody uživit sebe a své nejbližší. Po knize však jistě sáhnou i odborníci, neboť obsahuje množství informací o daném tématu z řady různých vědních disciplín, které jsou spojeny do vyváženého textu. Zprostředkováno je zde i mnoho nových inspirujících podnětů publikovaných zahraničními badateli. Velmi zdařile a citlivě vybrány je i obrazový doprovod pocházející většinou ze středověkých iluminovaných rukopisů.

ZDENĚK MĚŘINSKÝ

Zdeněk Jaroš: Historický kalendář gotické Jihlavy. Jihlava, Parola, spol. s r. o., 1993. 83 str., plán, 13 fotografií, český a zkrácený německý text.

V souvislosti s výstavou, kterou uspořádalo Muzeum Vysočiny v Jihlavě ve dnech 11. V. až 28. XI. 1993 a pak ještě krátce otevřené od 25. XII. 1993 do 2. I. 1994, se zájemcům o historii středověkého města i jeho uměleckohistorických památek dostává do rukou publikace která tuto výstavní akci vhodně doplňuje a v níž jsou stručně shrnuty nejdůležitější poznatky o životě gotické Jihlavy, jež v tomto období patřila k předním královským městům na Moravě i v celém českém státě a zejména v případě vrchní horní soudní stolice její význam hranice českého státu daleko přesahoval.

V úvodní části (s. 6—7) jsou naznačeny počátky osídlovacího procesu kolem Jihlavy, které je možno klást někde k přelomu 12. a 13. století či na počátek 13. věku, vznik původní tržní osady Staré Jihlavy s farním kostelem sv. Jana Křtitele, hospitem a mým em př. brdu Haberské cesty přes stejnojmennou řeku (osada je poprvé připomínána 1233, řeka 1226), objev stříbra v jejím okolí a překotný růst osídlení i nového středověkého horního města jižně od původní osady zahájený ve čtyřicátých letech 13. století. To díky objevu nalezišť stříbrných rud získává od českého panovníka řadu výsad a privilegií, které mu i po poměrně rychlém vyčerpání ložisek drahého kovu zajistily hospodářskou prosperitu a ekonomickou moc danou koncentrací řemeslné výroby a obchodu i výhodnou polohou na dálkové komunikaci z Vídně přes Znojmo na Prahu (tzv. Haberská cesta) právě na pomezí Čech a Moravy.

Pak již následují krátké oddíly věnované nejdůležitějším uměleckým a stavebním památkám, dolování i mincovní činnosti, každodennímu životu, ale i významu středověkého města v právní oblasti. Autor začíná právě tím, co je již tradičně spojováno se jménem Jihlavy a co také bylo hlavní příčinou jejího vzniku — dolování a na ně navazující ražbou mince (s. 8—12). Popisuje počátky horní činnosti v okolí Jihlavy, hlavní kuací okrsky, tzv. couky, a na základě nejdůležitějších písemných zpráv sleduje dějiny dolování a jeho vývoj přes počáteční stříbrnou horečku, pokles zájmu ve 14. století po vyčerpání vrchních vrstev, přes útlum těžby za husitských válek až po obnovení zájmu o stříbrné rudy na počátku 16. věku. S těžbou stříbra také souvisele královská mincovna pracující zde do mincovní reformy krále Václava II. v roce 1300. Později, od počátku 15. věku, je ve městě obnovena markraběcí a městská mincovna, jež razila s přesávkami mince prakticky až do konce tohoto století. Z. Jaroš se zmiňuje o ražbách připisovaných jihlavské mincovně, i názorech na její lokalizaci v rámci středověkého města.

Další oddíl je věnován popisu jihlavského opevnovacího systému (s. 12—16) a jeho vývoji. Tento systém byl důležitý pro nerušený život města a jeho obyvatel,

produkcí řemesel, chod obchodu i činnost dalších odvětví. Otázkou však zůstává, zda nejstarší zpráva o jihlavském opevnění v listinném formuláři notáře Přemysla Otakara II. Jindřicha z konce šedesátých let 13. století, kde se mluví o potřebě opravit staré hradby, odráží vzhledem k původu z formulářové sbírky skutečný stav. Dále následuje výklad o profánní architektuře gotického města a jeho celkovém půdorysném schématu včetně popisu nejdůležitějších dochovaných objektů (s. 16—20). Nejstarší kamenné domy vznikají v Jihlavě již od šedesátých let 13. století a použité stavební techniky i jejich členění jsou ovlivněny zejména alpskými zeměmi, neboť velká část kolonistů pocházela z rakouského Podunají. Příkladem může být raně gotický dům s podloubím na Masarykově nám. č. 39, jež je podobné třem arkádám tzv. Gozova paláce v Kremži; datovaným též do doby kolem roku 1260. Zbytky podloubí se v Jihlavě dochovaly i u dalších domů na západní a východní straně náměstí. Raně gotické domy známe i z jiných částí středověkého jádra. Dnes se však po řadě požárů Jihlavy dochovaly zbytky jejich zdíva pouze do výšky jednoho metru v úrovni prvního patra. Prvá poschodí i štít byly původně z hrázděného zdíva.

Dále je v tomto oddílu popisována skladba domů, funkce v hospodářském životě města i sociální rozdíly, pozornost je věnována přestavbám, zejména v pozdně gotickém období a době nastupující renesance 1. poloviny 16. století. Zvláštní pozornost věnuje autor sklepům, lépe řečeno podzemním prostorům, které ve dvou až třech etážích vytvářejí pod Jihlavou labyrint vzájemně propojených chodeb a sklepů o délce více než 20 km. Přesná doba jejich vzniku a datování tohoto komplikovaného systému je však dozud otevřeno a nemáme pro ně žádné přesné doklady. Z těchto důvodů lze uváděné datum počátku vzniku jihlavských podzemních prostor již ve 14. století pokládat pouze za pracovní hypotézu. Samostatně místo je v publikaci věnováno jednotlivým sakrálním objektům, počínaje kostelem sv. Jana Křtitele (s. 20—23), jehož vznik je zde ve shodě s L. Konečným kladen do doby před rokem 1200. Na základě celkového postupu osidlovacího procesu v okolí Staré Jihlavy a prvních zmínek o ní v písemných prameňech (1233, 1234) může být tento kostel i o něco mladší. Následuje zhodnocení stavebního vývoje a popisu středověké fáze minoritského kláštera s kostelem Nanebevzetí P. Marie (s. 23—27) z doby těsně po roce 1250, dominikánského kláštera s kostelem Povýšení sv. Kříže (s. 27—30), který je doložen již k roku 1257, farního kostela sv. Jakuba Většího (s. 31—35), jehož stavba byla zahájena ještě před rokem 1250 a presbytář byl patrně i s rozestavěným původně plochostropým halovým trojlodím vysvěcen roku 1257.

Dva oddíly (s. 35—40) popisují život v gotické Jihlavě, národnostní skladbu města, kde německy mluvící populace tvořila 80—90 procent obyvatel a doložení zde jsou kromě českých usedlíků i Židé. Tento poměr obyvatelstva zůstal zachován prakticky až do 19. století. Pozornost je věnována i vnitřní správě Jihlavy, původně reprezentované městskými rychtáři, jejichž pravomoci získává dalším vývojem městská samospráva v čele s purkmistrem. Sledován je i vznik jednotlivých předměstí a majetková držba měšťanů v okolních vsích, z nichž se později vyvíjí městské panství. V další části života ve středověké Jihlavě popisuje Z. Jaroš části gotického města (náměstí s kupeckým domem a tržištěm ulice, městské čtvrti atd.), jeho vybavení, jako byl například vodovod doložený privilegiem markraběte Jošta z roku 1389, městská škola připomíná již roku 1288 a špiál poprvé jmenovaný z. XI. 1253. Dále jsou zde uvedeny morové epidemie a požáry, které velmi často postihovaly město a znamenaly skutečnou pohromu pro život jeho obyvatel. Snad zde mohli být ještě připomenuty výkon práva představený katem, lázně, krčmy a veřejné domy, které též patřily k životu středověkého města, a větší pozornost mohla být věnována právě kultuře každodenního života, pro niž máme i z gotické Jihlavy množství dokladů, jak z písemných zpráv, tak i hmotných památek reprezentovaných zejména nálezy archeologickými. Konec textové části je věnován výkladu o významu jihlavského městského a hlavně horního práva (s. 40—42), jehož výjimečné postavení se odrazilo mimo jiné i ve vzniku prosbulého Gelnhäusenova kodexu z let 1400—1408, jemuž je také věnován samostatný oddíl (s. 42—43).

Závěr publikace tvoří historický kalendář gotické Jihlavy (s. 44—81) dovedený do roku 1551. Jsou zde shromážděna všechna důležitá a podstatná data dokumentující historické události a život města ve středověku, počínaje již nalezenem athénské tetradrachmy z doby kolem roku 200 (zde by mělo být uvedeno př.n.l.) a zprávami o Haberské ces.š. předpokládaném datu vzniku tržištní osady s kostelem sv. Jana Křtitele před rokem 1200 (jak již bylo výše řečeno, její vznik mohl proběhnout i o něco později) a prvými zmínkami o řece Jihlavě z let 1226—1227. Některá data z nejstarších dějin města, jako je například uváděné založení kostela sv. Kříže v roce 1247, nelze jednoznačně doožit a lépe by bylo uvést zde kolem či po roce 1247,

podobně jako tomu je i v případě nespolehlivé formulářové zprávy jmenující v Jihlavě po roce 1260 hradební systém.

Publikace o gotické Jihlavě představuje zdařilý přehled dějin středověkého města a jeho uměleckých památek, který vyplňuje mezeru od vydání poslední větší publikace tohoto zaměření o Jihlavě autorů A. Bartuška a A. Káby (Umělecké památky Jihlavy, Havlíčkův Brod 1961). Zájemci o historii města zde najdou základní informace a hlavně shrnutí nových poznatků, které bádání o jeho dějinách a památkách v posledních desetiletích přineslo. Kladem jsou bezsporně i rozsáhlá německá resumé k jednotlivým oddílům a otištění historického kalendáře v německé mutaci, což zpřístupňuje základní informace o dějinách středověké Jihlavy i zájemcům a návštěvníkům města z německy mluvící jazykové oblasti. Připojeno snad měl být ještě přehled základní literatury, z níž autor čerpal, důležitý zejména pro ty čtenáře, kteří by chtěli získat další podrobnější informace.

ZDENĚK MEŘÍNSKÝ

Středověké kachlice. Katalog výstavy v Archeologickom múzeu SNM Bratislava, jún—október 1993. Zostavovateľ a autori katalogu PhDr. Egyházy-Jurovská a PhDr. Klára Fűrýová, nestránkovaný text, 46 fotografií. Geoprint pro Archeologické múzeum SNM Bratislava.

Středověké kachle představují velmi atraktivní skupinu hmotných památek, která na jedné straně dokumentuje kulturu každodenního života vyšších společenských vrstev světských i církevních feudálů a vybavení domácností měšťanů. Známe je i z prostředí vesnice, hlavně u zemanů, a v období pozdního středověku a raného novověku i u zámožnějších sedláků. Na druhé straně jsou tyto artefakty dokladem středověkého uměleckého řemesla, mnohdy v těch nejkvalitnějších exemplářích i s vazbou na okruh vysokého dvorského umění, například pražské parléřovské stavební huti 2. poloviny 14. až počátku 15. věku či raně renesančních projevů budínského královského dvora doby vlády Matyáše Korvína (1458—1490). V těchto souvislostech nám pak poskytují soubory kachlů, z nichž byla sestavována jednotlivá kachlová kamna, i určitý ideový výklad vycházející z motivů na kachlích obsažených. Kachlová kamna měla reprezentovat svou ideovou koncepcí objednavatele, vyjadřovat jeho myšlenkový svět, životní osudy, společenské postavení i ambice objednavatele (srov. např. P. J. Michna, Melická skupina gotických kachlů. Příspěvek k poznání uměleckého řemesla doby předhusitské na Moravě, Umění XXIV, 1976, 148—158; týž, Gotická kachlová kamna z hradu Melic na Vyškovsku. Pokus o rekonstrukci. AH 6. 1981, 333—360). Nelze opomenout ani problematiku samotné technologie výroby kachlů a výstavby kamen. Této činnosti se věnoval obor vyčleněný jako speciální odvětví z hrnčířského řemesla — kamnářství. Velmi širokou samostatnou oblast pak představuje studium jednotlivých námětů reliéfů komorových kachlů, kde se nám mohou objevovat i určité ikonografické motivy přebírané jednotlivými výrobci (dokonce i s předlohami ve vysokém umění a od 2. poloviny 15. věku i v grafických listech). Jsou to náměty charakteristické pro určitá sociální prostředí či v rámci jednotlivých geografických oblastí nebo státních celků. Právě studium všech výše vyjmenovaných aspektů vyžaduje pro komparaci dostatek zveřejněného materiálu a výstava i katalog bezsporně přispívají k prohloubení našich znalostí.

Na druhé straně je i z muzejního hlediska expozice středověkých kachlů velice atraktivní záležitostí. Zájem o kachle byl dokonce v českých zemích v rámci muzejní sbírkové činnosti jedním z výchozích bodů konstituování archeologie středověku jako samostatného vědního oboru (srov. Z. Smetánka, Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech, Praha 1987, 284). Bádání o kachlích se na území bývalého Československa i v sousedních zemích rozvíjelo s různou intenzitou danou i určitými etapami procesu jejich poznání. V Čechách položil bezsporně během šedesátých let tohoto věku základy k modernímu pojetému studiu problematiky středověkých kachlů Z. Smetánka (např. Základy uhersko-česko-polské skupiny pozdně gotických kachlů, PA LII, 1931, 592—598; Technologie výroby českých kachlů od počátku 14. do poč. 16. století, PA LIX, 1968, 543—578; K morfologii českých středověkých kachlů, PA LX, 1969, 228—265). na něj navázala J. Richterová (Středověké kachle, Praha 1982) i další badatelé (V. Brych—D. Stehlíková—J. Žegklitz, Pražské kachle doby gotické a renesanční, Praha 1990) a v poslední době rozvíjí otázky technologie a ikonografie zejména Z. Hazlbauer (např. Gotické prořezávané kachle z hradu Rabí, okr. Klatovy, AH 18, 1993, 377—390; týž spolu s P. Chotěborem, Stavební rekonstrukce dvou vrcholně gotických kamen ze Sez. m. Ustí, AH 15, 1990, 361—383; týž spolu s V. Paříkem, Technologie výroby gotických kachlů s prořezávanou čelní stěnou, AH 16, 1991, 419—438; atd.).

Na Moravě se problematice středověkých kachlů věnoval P. J. Michna (např. *Funde der ungarisch-böhmisch-polnischen Gruppe spätgotischer Kacheln in Mähren*, *Acta Archaeologica Carpathica* XII, 1971, 249—259; *Archäologische Nachweise der mährisch-ungarischen Beziehungen im 15. Jahrhundert*, *Folia archaeologica* XXV, 1974, 179—203; *K vývoje a typologické charakteristice moravských středověkých kachlů*, *Sborník památkové péče v Severomoravském kraji* 3, 1977, 7—44; dále např. výše citované práce P. Michny o kachlových kamnech z biskupského hradu Melce). V poslední době se však bohužel této problematice z moravských archeologů středověku nikdo speciálně nevěnuje. Také na Slovensku zaměřila na kachle v rámci výhodnocení jednotlivých archeologických výzkumů pozornost řada badatelů (např. B. Polla, M. Slivka, S. Holčík, J. Hoško a další; obsáhlou bibliografii najde čtenář v závěrečné části katalogu) a k dispozici je i monografie Š. Holčíka přinášející poznatky o této problematice z celého Slovenska (*Středověké kachliarstvo Bratislava* 1978).

Výstava v Bratislavě shrnuje exponáty z celkem 25 slovenských muzeí a dalších institucí památkové péče. Archeologického ústavu SAV atd. Celkem zde bylo prezentováno více než 400 kachlů. Katalog uvádí stručný čtyřstránkový vstup z pera B. Egyházy-Jurovské, který je otištěn i v německé mutaci. Obsahuje základní výklad o počátcích výroby kachlů na Slovensku ve 14. století a výstavbě prvních pecí tvořených nádobkovitými, hrncovitými, miskovitými a pohárovitými formami kachlů, které ve vesnickém prostředí přetrvávají až do novověku. Od přelomu 14. a 15. věku se pak na teritoriu Slovenska počínají objevovat první doklady komorových kachlů, jejichž čelní stěna měla být využita pro dekorativní výzdobu. B. Egyházy-Jurovská upozorňuje na koncentraci těchto výrobků v některých oblastech Slovenska, což naznačuje dislokaci výrobních center a patrně i vlivy cizích kolonistů, sociální rozvrstvení obyvatel a úroveň hospodářství. Tyto poznatky jsou však závislé na stavu archeologického výzkumu jednotlivých oblastí. K důležitým výrobním střediskům náleží Banská Bystrica. S výrobky zdejších dílen se lze setkat v nálezech z Banské Štiavnice, Topoľčianského hradu a Bratislavského hradu i hradů Fíľakovo a Šintava. Ve 2. polovině 15. století pak měl na rozšíření pestrobarevných glazur zásadní vliv pobyt italských mistrů na uherském královském dvoře, neboť ti znali nové technologie výroby majoliky.

Další část úvodu je zaměřena na motivy reliéfů komorových kachlů (rostlinné, zoomorfí, heraldické, biblické, světské atd.) a jejich závislosti na době a prostředí, k němuž náležely. Vyjmenovány jsou zde nálezy z hradů Liptov, Trenčín, Beckov, Šášov, městského hradu v Kremnici a z Bratislavského hradu, kde se nacházelo nejméně 13 kachlových kamenů. Některé z nich byly sesaveny z kachlů majících úzkou vazbu na výrobní centra v Budíně, Banské Bystrici a jižním Německu. Unikátní doklady s rudimentární výzdobou závislou na úrovni venkovského hrnčíře, datované do období konce 15. až počátku 16. století, pocházejí z přibýtku nižšího šlechtice v Liptově k Maře. Kolekce více než 100 kusů zeleně glazovaných kachlů byla získána při archeologickém výzkumu benediktinského kláštera v Hronském Beňadiku (byla prezentována rekonstrukcí kamení) soubor asi 200 kusů ze 14 destruovaných pecí vržených do 15. až 1. poloviny 16. věku našel M. Slivka v karuzi Skalného očíťá (Kláštorská) u Letanovců. Prezentován je mimo jiné i unikátní kachel z kláštera ve Slovenské Lupti, pro jehož reliéfní čelní stěnu byl předlohou grafický list Dürerova cyklu *Apokalypsy* z konce 15. století.

Hlavní a nejdůležitější část katalogu představuje 46 fotografií vybraných exemplářů se základním popisem (motiv u exemplářů s glazurou také provedení a popis barevnosti, lokalita rámcové datování). Pak následuje katalog s jednoduchým popisem kachlů včetně rozměrů, lokalit, uložení, inventurního čísla a v případě publikovaných nálezů i patřičným odkazem na literaturu, jejíž obsáhlý seznam následuje za katalogem. Před ním je připojen i seznam použitých zkratk. Celkem katalog obsahuje 313 polček včetně rekonstruované kachlové pece z Hronského Beňadiku (č. 198—206). Škoda že v rámci katalogu a obrazové přílohy nejsou připojeny vzájemné odkazy u fotografií na č. katalogu a opačně v jeho rámci na č. vyobrazeného exempláře. Tento nedostatek poněkud znesnadňuje jeho použití. Ve mírně přínosný je připojený seznam literatury kde jsou uvedeny všechny základní materiálové práce o kachlích ze Slovenska. Přesto zde mohly být citovány i základní výše jmenované práce z Čech a Moravy i práce polské a maďarské (např. P. Voit—I. Holl *Alte ungarische Öfenkacheln*, Budapest 1963), neboť právě z posledně jmenované publikace vyšel při koncipování monografie o slovenských kachlích Š. Holčík (*Středověké kachliarstvo*, Bratislava 1978). Faktem ovšem zůstává, že tyto podněty již stojí poněkud nad obsahovým rámcem katalogu určeného široké veřejnosti z řad návštěvníků výstavy. Ta kládla důraz především na prezentaci unikátních nálezů, dále výrobků určených pro nižší společenské skupiny venkova včetně přetrvávání tradic středověké výroby

kachlů až do novověku a zachycení určitých výrobních okruhů, chronologie a sociálního prostředí (hrady, města, panská sídla a kaštel, kláštery, vesnické prostředí). Expozici doplňovaly i reprodukce středověkých rytin, kresebné rekonstrukce kachlů i pecí a rekonstrukce kamen z Hronského Beňadiku, sestavená z originálních exemplářů.

Povšimneme-li si blíže prezentovaného a publikovaného souboru, jsou zde zastoupeny nádobkovité kachle, největší část kolekce však náleží komorovým kachlům s čelní reliéfní výzdobou včetně římsových, vrcholových a rohových kusů. Chronologicky jsou pak nejstarší doklady datovány do 14.—15. století (hrad Liptov; obr. 16—17; s největší pravděpodobností náležejí době konce 14. či 1. poloviny 15. věku). Největší část materiálu pochází ze 2. poloviny 15. až počátku 16. století, hojně jsou zastoupeny kachle 16. věku a část ukázek tvoří i doklady ze 17. století. Proto by byl pro výstavu i katalog významnější název Středověké a raně novověké kachlice.

Expozice jistě podnítila další zájem o studium problematiky středověkých i raně novověkých kachlů na Slovensku a katalog určitým shrnutím nových, mnohdy nepublikovaných, nálezů bude cennou pomůckou všem badatelům, kteří se touto problematikou zabývají.

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Béla Miklós Szóke — Kinga Éry — Róbert Müller — László Vándor, *Die Karolingerzeit im un'eren Zalatal*. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I—II und Zalaszar-Dezsözsiget. Antaeus, Communicationes ex Institute archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 21. Archäologisches Institut der UAW, Budapest 1992, 591 S., 42 Abb., 31 + XVIII Tab., 107 Taf., 2 Karten.

Obsáhlá publikace přináší informace o výzkumech několika archeologických lokalit v dolní části toku řeky Zaly před jejím vyústěním do Blatenského jezera (Maďarská republika). Z hlediska historického vývoje se jedná o velmi důležitou oblast kolem Keszthei na západním břehu Balatonu a hlavně u nynější vsi Zalavár. Právě západně od ní se nacházel Pribinův Blatengrad či Mosaburg a celé toto území bylo a je předmětem soustavné pozornosti maďarských archeologů. Svědčí o tom například práce A. Cs. Sós, R. Müllera, B. M. Szóke atd. Řada velkých výzkumů i menších zjišťovacích akcí byla již publikována, vyhodnocení nálezových situací i archeologického materiálu z pohřebišť Garabonc-Ófalu I a II, Zalaszar-Dezsözsiget a sídlištních objektů z předchozí lokality i poloh Garabonc-Ófalu II a III přináší právě tato monografie. Další velké výzkumy v povodí dolní Zaly dosud probíhají nebo jsou zpracovávány (např. pohřebiště Zalakomár-Lesvári díl s 587 hroby, 317 hrobů v Esztergályhorvát-Alsóbarándpuszta, pohřebiště Kehida-Központi Tsz Major zkoumané od roku 1986, Zalaszar-Kiseztergály sídliště Balatonmagyaród-Hidvégpuszta a d.).

Jak je patrné již z titulu, na publikaci se podíleli čtyři autoři. Je rozdělena do šesti základních částí a těm ještě předchází seznam zkratek (s. 11—12) a obsáhlý soupis použitých literatury (s. 13—31). Prvý krátký a velmi důležitý oddíl o vývoji osídlení celé oblasti v raném středověku napsal B. M. Szóke (s. 33—39). Je k němu připojen i stručný seznam 41 prozatím zjištěných a zkoumaných pohřebišť i sídlišť s jejich základní charakteristikou a situační mapka. Rozboru nálezové situace i analýze předmětů získaných při výzkumech pohřebišť Garabonc-Ófalu I a II věnuje v rozsáhlé následující druhé části pozornost též autor (s. 41—203) a spolu s L. Vándorem zpracoval B. M. Szóke i nálezovou zprávu a katalog získaných hmotných památek z obou pohřebišť, které jsou obsahem třetího oddílu (s. 205—261). Z pohřebišť Garabonc-Ófalu I je to 81 hrobů s 83 pohřby (2 dvojhroby) a z Garabonc-Ófalu II 41 hrobů se 42 pohřbenými jedinci a ojedinelý nález nože z povrchové vrstvy. B. M. Szóke také ve čtvrté části (s. 263—269) stručně zveřejňuje výsledky výzkumu sídlištních objektů na lokalitách Garabonc-Ófalu I a III. Pátý oddíl od R. Müllera (s. 271—336) přináší poznatky o pohřebišti a zbytcích sídliště v poloze Zalaszar-Dezsözsiget, kde bylo odkryto celkem 82 hrobů s 83 pohřbenými jedinci a 22 sídlištních objektů. Jeho součástí je vedle analýzy archeologické situace a hmotných památek i stručná nálezová zpráva a popis získaných předmětů. V závěrečném šestém oddílu z pera K. Éry (s. 337—481) je připojen obsáhlý rozbor antropologického materiálu, obsahující mimo jiné i množství srovnávacích tabel s údaji z raně středověkých pohřebišť střední, jižní i východní Evropy. Na připojených 107 kresebných a fotografických tabulkách jsou pak graficky zobrazeny veskeré nálezové situace a nálezy i některé detaily týkající se například šperků, železných předmětů, keramiky a vybraných antropologických dokladů.

Jak již bylo výše naznačeno při stručné obsahové charakteristice díla, je v něm

značný prostor určen právě pro analýzu nálezových souborů i dalších získaných poznatků a rozbor antropologického materiálu. Zpracování jednotlivých pohřebišť je provedeno s veškerou akribií podle již delší dobu v odborné literatuře ustálených informačních schémat (průběh výzkumu, poloha lokality a její charakter, velikost a tvar hrobových jam, jejich konstrukční prvky a úpravy, rakve, poloha pohřbených, orientace atd.), přičemž hlavní pozornost je samozřejmě věnována vlastním hrobové výbavě. Její přehled B. Szóke člení na předměty společné mužským, ženským i dětským hrobům (doklady masité potraviny a vajec v hrobech, keramika, vědro, srp, nože, prsteny a knoflíky v hrobech dětí a nedospělých jedinců; připojeny jsou zde i tabulky zastoupení těchto předmětů podle pohlaví a věku), výbavu typickou pouze pro hroby mužské (meč — s největší pravděpodobností byzantského původu, typická moravská bradatiče, hroty šípů luku, ostruhy, přezky, vácíky s ocítkami, křesacími kameny, zavíráky, šidly, brouskem a jejich upínací zařízení) a pro pohřby žen (různé typy náušnic, korálů, jehelníček, přeslen, část železného řetízku).

Vzhledem k menšímu počtu nálezů není rozbor archeologického materiálu z pohřebiště Zalaszabar-Dezsősziget zpracovaný R. Müllerem členěn podle pohlaví zemřelých. Kromě příloh masité potraviny a vajec v hrobech zde byla získána keramika, různé typy náušnic a korálů, skleněný knoflík, jehelníčky, přesleny, kostěné a železné šidlo (v rozboru nálezů na s. 287 je patrně nedopatřením uvedeno, že železné šidlo nalezeno v hrobě č. 68, podle katalogu však pochází z hrobu 79; srov. s. 310), ocílka a křesací kameny, nože, ataše, vědra, oboustranný kostěný hrot a trojramenná parohová schránka zdobená ve středu rytým „maltézským“ křížem a po stranách zvířecími i geometrickými motivy. Stručně vyhodnocen a ve výběru vyobrazen je i materiál z jednotlivých zkoumaných sídlištních objektů. Podrobné údaje shromážděné v analýzách a hlavně srovnávacích tabulkách a grafech jsou velmi přínosné i pro další srovnávací studium problematiky pohřebišť 9.—10. století.

Důležité jsou i publikované závěrečné úvahy (s. 149—178, 289—291), které vycházejí ve značné míře z antropologického vyhodnocení všech třech populací (s. 149—151, 159—172; dále 6. antropologická část na s. 337—481), mimo jiné z osteoserologických výzkumů metodou D. F. Robertse a R. W. Hiornse provedených I. Lengyelem (s. 159—172, 375—381, Abb. 38—42 na s. 475—481), jenž se bohužel vydání této práce již nedožil. Umožňují řadu nových netradičních závěrů pro poznání demografie a společenských i genetických vztahů na jednotlivých lokalitách včetně stanovení relativní chronologie v určitých generačních stupních. Jsou doplněny mnoha tabulkami s naměřenými údaji i instruktivními srovnávacími grafy a tabelemi. Podrobné zpracování antropologického materiálu navozuje také množství otázek spojených se složitými etnickými procesy probíhajícími na teritoriu karpatské kotliny po celé období raného středověku, nevylímaje samozřejmě ani sledovanou oblast při západním břehu B'atenského jezera. Na výpověď antropologických dokladů navazuje shrnutí aspektů vycházejících pro poznání relativní a absolutní chronologie i etnických otázek z analýzy archeologického materiálu (s. 151—159). Skloubení všech výše uvedených poznatků i s přihlédnutím k písemným pramenům, jež máme pro území Pribinova a Kocelova knížectví s centrem kolem Mosaburgu k dispozici, dovolilo autorům formulovat některé konečné závěry a pracovní hypotézy (s. 172—178, 289—291).

U obou pohřebišť v Garabonc I a II uvažuje B. Szóke o jejich založení ve 2. třetině 9. století po vzniku Pribinova knížectví u B'atenského jezera, tedy ne dříve než na počátku čtyřicátých let 9. věku. Na nekropoli Garabonc I se mohlo pohřbívat až do let 880—885/90 a na druhém pohřebišti o něco déle. Jeho existence mohla skončit v rozmezí let 890—895, eventuálně 900—905. Podobně na lokalitě Zalaszabar-Dezsősziget počínají být mrtví ukládáni do hrobů před polovinou 9. století v letech 840—850 a jeho konec R. Müller časově zařazuje do období počátku 10. věku. Na nekropoli Garabonc I pohřbívalo na základě antropologických a osteoserologických rozborů 8—12 rodin ve 4 generacích, na pohřebišti Garabonc II 5—7 rodin ve 4 generacích a v poloze Zalaszabar-Dezsősziget 5 rodin v 5 generacích. Tyto údaje ukazují velikost jednotlivých osad a jejich složení z malých rodin a spolu s inventářem pohřebišť i další aspekty sociální struktury sídlišť (např. určitá symbolická role bojovníckých hrobů jako pohřbů zakladatelů osady při počáteční fázi nekropole; označení pohřebiště Zalaszabar-Dezsősziget na základě nalezeného inventáře za nekropoli populace v určitém nižším služebním sociálním postavení atd.).

Na závěr se musíme alespoň stručně zmínit o velmi složitých etnických otázkách. Je nutno konstatovat, že současný stav bádání nám nedovoluje dospět k jednoznačným výsledkům, a tak i mnohé závěry o této problematice obsažené v publikaci zůstávají na úrovni určitých pracovních hypotéz. I z těchto důvodů je v knize použit termín karolínského období, neboť Pribinovo knížectví skutečně vzniklo z milosti Franské říše jako klientský stát na východním okraji karolínského impéria

a jeho Východní bavorské marky. Při jeho formování zde působil starý substrát avarského a avarsko-slovanského osídlení, nově přichozí moravská složka z bývalého Pribnova nitranského knížectví, vlivy karolínského, zasahující sem přes Východní bavorskou marku i Korutansko a řada dalších etnických elementů (např. podunajských Bulharů). Antropologická analýza ukázala i na určité typové paralely ke studované populaci. Pro Garabonc I jsou to kromě analogií z blízkého mladšího arpádovského pohřebiště Zalavár-Kápolna i dalších nekropoli 10.—11. věku v Ptujci a Abrahámu na Slovensku chronologicky starší antropologické soubory 6.—7. století z franského prostředí, populace 9. věku z Pitten a velkomoravského pohřebiště v Rajhradě u Brna, a dále nachází K. Ěry obdoby ke studovaným souborům i u východoslovanských Drevljanů. Dílčím způsobem pak zde byly zachyceny elementy europo-mongoloidní a deformace lebek související snad s podunajskými Bulhary. Analogie k Drevljanům jsou vysvětlovány faktem, že právě Douděbové, sídlící původně vedle nich, byli přivedeni Avary jako váleční zajatci na počátku 7. století a stali se hlavním komponentem slovansko-avarského obyvatelstva jihozápadní části dnešního Maďarska před 9. stoletím. Pohřebiště Garabonc II je svým rozsahem příliš malé, a tak i zjištěné typové paralely ke kočovnickým stepním asijským elementům z doby před naším letopočtem jsou více než nejisté. Populace třetí lokality Zalaszabar-Dezsősziget vykazuje vztahy k některým blízkým avarským pohřebištím 8. věku, ale i středohradištní nekropoli v Josefově na Hodonínsku a nekropolím východoslovanských Drevljanů a Severjanů.

Skutečností ovšem zůstává, že právě v případě hmotných památek je mnohokrát velmi obtížné a problematické ztotožnit je s určitými etniky jako jejich nositeli. V řadě případů mohou mít multietnickou povahu, a naopak v prostředí se složitým etnickým vývojem se na vzniku určitého fenoménu a typu hmotné kultury mohlo podílet i více etnických komponent. A to platí právě v našem případě. Publikované lokality na dolní Zale mají svým náleзовým profilem blízko k podunajským plochým kostrovým pohřebištím typu Sopronkőhida—Pitten—Pottenbrunn, vyrůstajícím z pozdě avarského (slovansko-avarského) inventáře za přispění jihoslovanských vlivů karantánských, velkomoravských i působení karolínského prostředí a předmětů s ním spojených (srov. J. Justová, Dolnorakouské Podunají v raném středověku, Praha 1990, 158—186). Zásah tohoto jižního proudu můžeme sledovat i na jižní Moravě a svým náleзовým profilem jsou mu blízké například Velké Bílovice „Úlehly“ i pohřebiště „Na pískách“ u Dolních Věstonic (srov. Z. Měřinský, Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích, StAÚ Brno, roč. XII, Praha 1985, 83—89). B. Szóke také v závěru uvádí, že tyto různé elementy a vlivy vytvářejí ve východoalpském prostoru specifickou karantánsko-köttlašskou kulturu (s pohřebišti na dolní Zale lze synchronizovat Gieslerův horizont Köttlach I).

ZDENĚK MĚŘINSKÝ